

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/konspiracja/74882,Zalazki-oporu.html>

Wymarsz polskich żołnierzy do niewoli, 30 września 1939

ARTYKUŁ

Zalążki oporu

OKRES HISTORYCZNY

(1939-1945) II wojna światowa

Autor: ANDRZEJ CHMIELARZ 26.09.2020

Klęska wojenna 1939 r. zszokowała Polaków, którzy odpowiedzialnością za nią obciążyli sanacyjny rząd. Utrata niepodległości nie złamała jednak ducha narodu.

Bardzo mylili się agresorzy – Niemcy i Związek Sowiecki – ogłaszając jesienią 1939 r. koniec państwa polskiego. Już wkrótce jak grzyby po deszczu zaczęły wyrastać liczne organizacje konspiracyjne.

W społeczeństwie, mimo wrześniego szoku, krystalizowała się powszechna wola dalszej walki. Wynikała ona z poczucia konieczności obrony biologicznej i duchowej substancji narodu oraz z dążenia do odzyskania niepodległości. Terror okupanta budził chęć odwetu. Powołanie nowego rządu na obczyźnie i rozpoczęcie tworzenia Polskich Sił Zbrojnych we Francji spowodowały, że początkowe oszołomienie ustąpiło miejsca wierze w zwycięstwo i rychłe wyzwolenie. Często powtarzane zdanie: „Słoneczko wyżej, Sikorski bliżej” stało się symbolem nadziei Polaków.

W takim klimacie powstawały pierwsze organizacje konspiracyjne. Szczególnie młodzi, ale nie tylko, w ten czy inny sposób ze sobą powiązani – czy to węzłami rodzinnymi, przyjacielskimi, czy ze względu na przynależność do tej samej przedwojennej organizacji harcerskiej, sportowej, zawodowej lub politycznej – zaczęli się spotykać, organizować i dyskutować o konieczności walki z okupantami.

Te spontaniczne inicjatywy przybrały masowy charakter głównie w Generalnym Gubernatorstwie. Natomiast na terenach, które zostały wcielone do Rzeszy, osiągnęły znacznie mniejsze rozmiary z powodu dużego nasycenia tych ziem ludnością niemiecką, drakońskiego terroru i wysiedleń do GG. Na Kresach Wschodnich, które znalazły się pod okupacją sowiecką, organizowaniu się podziemia nie sprzyjały antagonizmy polsko-ukraińsko-białorusko-żydowskie, współpraca NKWD z miejscowymi komunistami oraz deportacje Polaków w głąb Związku Sowieckiego.

**Stanowisko przeciwlotniczego
ckm wz. 30 w pobliżu Dworca
Wiedeńskiego**

Polska konspiracyjna

Historia większości pierwszych konspiracyjnych ośrodków utworzonych w okupowanej Polsce pozostaje

niezbadana. Nic w tym dziwnego. Wydarzenia z pierwszych miesięcy okupacji poszły w niepamięć. Większość samorzutnie formowanych struktur i organizacji podziemnych wchłonęły z czasem, budowane też od początku okupacji, siatki terenowe politycznych i wojskowych organizacji ogólnokrajowych. Wiele mniejszych grup gestapo rozbiło już w 1940 r., a ich organizatorzy i członkowie zostali zamordowani. Brak doświadczenia u konspiratorów sprawiał, że straty, jakie ponosiły pierwsze organizacje, były ogromne. Gdy na przełomie stycznia i lutego 1940 r. w Skarżysku-Kamiennej doszło do rozbicia lokalnych struktur Tajnej Organizacji Wojskowej „Związek Orła Białego”, aresztowano 420–450 osób i rozstrzelano 380 (w Skarżysku-Kamiennej i Radomiu). Przeżyli nieliczni, którzy trafili do obozów koncentracyjnych i więzień.

Terror okupanta budził chęć odwetu.
Powołanie nowego rządu na obczyźnie
i rozpoczęcie tworzenia Polskich Sił Zbrojnych
we Francji spowodowały, że początkowe
oszołomienie ustąpiło miejsca wierze
w zwycięstwo i rychłe wyzwolenie.

W końcu 1939 i na początku 1940 r. pod obu okupacjami działało ponad dwieście różnych grup i organizacji konspiracyjnych. Ważnymi ośrodkami stały się przedwojenne organizacje II Rzeczypospolitej – polityczne i społeczne, paramilitarne i kombatanckie (Związek Strzelecki, Związek Oficerów Rezerwy, Związek Peowików, Związek Legionistów, Związek Ochotników Wojennych, Związek Podoficerów, Przysposobienie Wojskowe, Przysposobienie Wojskowe Kobiet, Związek Harcerstwa Polskiego czy Organizacja Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego), stowarzyszenia i środowiska zawodowe. Załączki ruchu oporu powstawały w instytucjach miejskich, policji, straży pożarnej, szpitalach i fabrykach. Szczególną rolę w powstawaniu konspiracji wojskowej odgrywali oficerowie i podoficerowie, zarówno zawodowi, jak i rezerwiści Wojska Polskiego, Korpusu Ochrony Pogranicza, policji i straży pożarnej.

Grupy te miały zróżnicowany charakter i zasięg, różne były też ich losy. Działalność Komendy Obrońców Polski, jednej z pierwszych liczniejszych organizacji w Generalnym Gubernatorstwie, utworzonej w Lublinie na przełomie września i października 1939 r. przez oficera Korpusu Ochrony Pogranicza mjr. Bolesława Studzińskiego, zdeorganizowały masowe aresztowania w styczniu 1941 r. Ostatecznie Komenda Obrońców Polski weszła w skład AK w lutym 1942 r.

Organizacja powołana w październiku 1939 r. przez oficerów i podoficerów 21. Pułku Piechoty im. „Dzieci Warszawy” była kierowana przez ppłk. Stanisława Sosabowskiego, byłego dowódcę pułku. Objęła Warszawę i Lublin, ale po wyjeździe Sosabowskiego z Warszawy mocno osłabła i w 1940 r. weszła w skład żoliborskiego

Obwodu ZWZ.

Dowódca 5. Pułku Strzelców Podhalańskich ppłk Antoni Żółkiewski, który po rozbiciu pułku uniknął niewoli i ukrywał się w Lipniku k. Przeworska, rozpoczął tam organizowanie grupy, poprzez którą zamierzał odtworzyć swój pułk. Gdy w listopadzie 1939 r. wyjechał do Warszawy, gdzie podjął działalność w ramach Służby Zwycięstwu Polski, organizacja się rozproszyła.

Pułkownik Tadeusz Komorowski, przy współpracy z ppłk. Klemensem Rudnickim i ppłk. Edwardem Godlewskim, założył Organizację Wojskową Krakowa, która wkrótce podporządkowała się SZP.

Wiele innych organizacji także powstało z inicjatywy kadry zawodowej Wojska Polskiego. Oficerowie 14. Pułku Ułanów Jazłowieckich i 36. Pułku Piechoty Legii Akademickiej utworzyli organizacje w Warszawie; 2. Pułku Piechoty – w Sandomierzu; 1. Pułku Strzelców Podhalańskich – na Podhalu; 7. Pułku Ułanów – w Lublinie; 18. Pułku Artylerii Lekkiej i 33. Pułku Piechoty – w Ostrowi Mazowieckiej i Łomży. Dowódca 62. Pułku Piechoty ppłk Kazimierz Heilman-Rawicz sformował kilkusetosobową organizację o podobnym charakterze w rejonie Przemyśla i Bochni, a płk Jan Karcz „Mazowiecki” – w Tarnowie. Żołnierze i kadra 1. Pułku Ułanów z dowódcą, ppłk. Zygmuntem Piwnickim, stanowili trzon Organizacji Wojskowej „Wilki”, a 5. Pułku Piechoty Legionów z dowódcą, ppłk. Edwardem Pfeifferem – Organizacji Wojska Polskiego „Edward”. Spośród swoich żołnierzy mjr Remigiusz Grocholski utworzył na Lubelszczyźnie grupę „Brochwicz”. Na przełomie października i listopada 1939 r. były zastępca dowódcy 7. Pułku Ułanów Lubelskich mjr Veli bek Jedigar z powodzeniem rozpoczął jego odtwarzanie w Warszawie, w powiecie mińskim oraz w rejonie Radzymina i Wyszkowa. Jego pułk został zdziesiątkowany w konsekwencji nieudanego ataku na siedzibę gestapo przy al. Szucha 1 sierpnia 1944 r.

Leon Będkowski z 12. Pułku Ułanów Podolskich wraz z żoną Marią założył w Warszawie samopomocowe Koło Pułkowe, na bazie którego wiosną 1940 r. powstał szwadron, włączony ostatecznie do dywizjonu AK składającego się z żołnierzy 5. Pułku Ułanów i 1. Pułku Strzelców Konnych. Podobną genezę miała organizacja Koła Pułkowe, działająca w Wilnie, przejętym przez Litwinów. Na przełomie października i listopada nad istniejącymi w tym mieście nieformalnymi grupami wojskowych, składającymi się przeważnie z oficerów i podoficerów z dawnych jednostek garnizonu wileńskiego, dowództwo objął płk Adam Obtulowicz z 1. Pułku Piechoty Legionów, najstarszy stopniem wśród konspiracyjnych oficerów.

Zdjęcie lotnicze płonącej

Warszawy, wrzesień 1939 r. Fot.

AIPN

We Lwowie pod koniec 1939 r. działało kilkanaście organizacji. Współorganizatorem życia politycznego w tym mieście stał się Polityczny Komitet Porozumiewawczy, utworzony przez Polską Partię Socjalistyczną, Stronnictwo Ludowe, Stronnictwo Demokratyczne i Stronnictwo Pracy. Pierwszą podziemną organizację założył gen. Marian Januszajtis-Żegota, związany ze Stronnictwem Narodowym. Była to Polska Organizacja Walki o Wolność, nawiązująca do tradycji POW z czasów I wojny światowej. Nie zdążyła się jeszcze rozbudować, gdy w końcu października dotknęły ją aresztowania. Po zatrzymaniu przez Sowieców gen. Januszajtisa-Żegoty dowodzenie przejął gen. Mieczysław Boruta-Spiechowicz, który wkrótce opuścił Lwów.

Powstały wówczas trzy, konkurujące ze sobą, podziemne organizacje wojskowe. Pierwszą z nich, a był to Związek Wyzwolenia Ojczyzny, kierował były komendant Korpusu Kadetów we Lwowie płk Władysław Żebrowski. Na czele drugiej stał płk Jan Sokołowski, a trzecią kierował płk Jerzy Dobrowolski, dawny szef artylerii Dowództwa Okręgu Korpusu nr VI. To temu ostatniemu gen. Boruta-Spiechowicz przekazał dowodzenie przed swoim wyjazdem. To rozbitcie skutkowało wkrótce powstaniem dwóch środowisk ZWZ we Lwowie.

Z innych grup można wymienić Lwowską Organizację Wojskową „Wyzwolenie”, wywodzącą się ze środowiska młodzieży endeckiej Narodowej Organizacji Gimnazjalnej i Akademickiej (NOGA) oraz bezimienną grupę zorganizowaną przez Antoniego Hollendra, byłego prezesa Związku Strzeleckiego we Lwowie.

Organizacje środowiskowe

Niezwykle aktywnym środowiskiem uczestniczącym w procesie tworzenia konspiracji były przedwojenne organizacje skupiające oficerów i podoficerów rezerwy oraz kombatanatów. Na bazie byłego Związku Oficerów Rezerwy powstał ZOR „Znak”, a na gruncie paramilitarnej organizacji Związek Peowiaków wiele lokalnych grup przyjmowało nazwę „Polska Organizacja Wojskowa”. Tak było m.in. w Warszawie, Łodzi, Poznaniu, Sandomierzu, Opatowie, we Włodawie i w Lublinie. Wykorzystując strukturę POW, dr Czesław Jaworski utworzył w Warszawie lokalną grupę Polska Niepodległa. Inne części POW przekształciły się w Tajną Organizację Polską oraz w Gwardię Obrony Narodowej (dowódca: Józef Pater). Inspiratorami konspiracji były też Związek Legionistów (działalność w podziemiu podjął w końcu 1939 r.) i Związek Strzelecki, kierowany przez ppłk. Witolda Rosołowskiego „Wujka”.

Wiele mniejszych grup gestapo rozbiło już w 1940 r., a ich organizatorzy i członkowie

zostali zamordowani. Brak doświadczenia u konspiratorów sprawiał, że straty, jakie ponosiły pierwsze organizacje, były ogromne.

Środowiska POW, Związku Legionistów i Związku Strzeleckiego pozostawały w orbicie wpływów obozu sanacyjnego. Były z nim związane także grupy wywodzące się z byłego obozu rządowego. Na przykład z części byłego Obozu Zjednoczenia Narodowego powstała organizacja „Wojsko, Walka, Wolność”. Ze Związku Naprawy Rzeczypospolitej wywodziła się grupa „Naprawy”. Organizacje kobiece „Wola i Czyn” oraz „Płomień” powstały na bazie byłego Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, a „Uprawa” („Tarcza”) była w podziemiu kontynuacją Związku Ziemiaków.

Na bazie byłego Związku Powstańców Śląskich powstał w Warszawie Związek Powstańców Niepodległościowych, który wydawał pismo „Monitor Informacyjny ZPN”. Organizacją tą kierowali dr Sebastian Chorzowski, a następnie Stanisław Szopiński i płk Jerzy Lipski. Drugą grupą wywodzącą się z tego środowiska było Zbrojne Wyzwolenie (dowódca: por. Andrzej Petrykowski „Tarnawa”).

Wielkopole, w tym powstańcy wielkopolscy, powołali organizację „Ojczyzna”, Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich i wiele komitetów pomocy społecznej, uczestniczyli w konspiracyjnym ruchu dziennikarskim i oświatowym, pracowali w Biurze Zachodnim Delegatury. Utworzony przez nich konspiracyjny Instytut Zachodni podjął studia nad problematyką ziem zachodnich.

Wiele inicjatyw wykazały środowiska młodzieżowe, pozostające pod wpływami różnych stronnictw i nurtów politycznych. Największe rozmiary i efekty uzyskało tajne harcerstwo. Na gruncie byłego Związku Harcerstwa Polskiego 27 września 1939 r. powstało podziemne harcerstwo – kryptonim „Szare Szeregi” – związane ze Służbą Zwycięstwu Polski, a następnie z ZWZ.

Harc mistrz Stanisław Sedlaczek, wywodzący się z nurtu katolicko-narodowego, założył 27 października 1939 r. w Warszawie nową organizację harcerską – Harcerstwo Polskie (w 1943 r. przyjęła ona kryptonim „Hufce Polskie”). Organizacja ta powstała w środowisku ludzi skupionych wokół wydawanego przed wojną w Poznaniu pisma prawicy harcerskiej „Strażnica Harcerska” i dzięki kontaktom z instruktorami z Kręgu Starszoharcerskiego św. Jerzego.

Harc mistrz Władysław Ludwig, były komendant Chorągwi Warszawskiej, w połowie października 1939 r. zaczął skupiać wokół siebie instruktorów usuniętych razem z nim z ZHP przed wojną z powodów ideologicznych (tzw. grupa Ludwiga). Utworzył on 30 października 1939 r. własną organizację harcersko-wojskową, która uzyskała formę batalionu wojskowego pod nazwą „Wigry”. W kwietniu 1941 r. weszła ona w skład ZWZ.

Zapleczem powstającej konspiracji stały się grupy zawodowe skupione w przedwojennym Związku Stowarzyszeń Zawodowych. Niezwykle istotną rolę odegrały dwie grupy zawodowe: kolejarze i pocztowcy. Niemała część z nich miała za sobą przeszkolenie w Kolejowym i Pocztowym Przynsposobieniu Wojskowym. Nie mniej ważną grupą zawodową byli leśnicy. Z racji tego, że przed wojną prawie każdy leśnik miał wykształcenie wojskowe, uzyskane w ramach kursów Przynsposobienia Wojskowego Leśników, stanowili oni bardzo mocne zaplecze organizacyjne i szkoleniowe dla powstającego podziemia.

W środowisku strażaków 29 grudnia 1939 r. powstała konspiracyjna organizacja Strażacki Ruch Oporu „Skala”. Jej inicjatorami byli mjr Jerzy Lgocki – komendant główny, kpt. Stanisław Gieysztor, mjr Bolesław Chomicz – były prezes Związku Ochotniczych Straży Pożarnych – i Jan Sztromajer, były naczelnik ZOSP. Konspiracja strażacka docierała do większości spośród 14 tys. jednostek straży zawodowych i ochotniczych na ziemiach polskich. Prowadziła działalność samopomocową i wносиła ważny wkład w szkolenie wojskowe, wykorzystując do tego kursy, szkoły (w tym Centralną Szkołę Pożarniczą) oraz zajęcia szkoleniowe w jednostkach strażackich. „Skala” współpracowała blisko ze Związkiem Polski Niepodległej, a następnie

z Organizacją Wojskową – Kadrami Bezpieczeństwa i AK.

**Wkroczenie Niemców do
Warszawy, październik 1939 r.**

Fot. AIPN

Hubal i inni

Początek organizacjom wojskowym dawali również członkowie tzw. dywersji pozafrontowej i przechodzące do konspiracji oddziały partyzantki powrześniowej. Na Kielecczyźnie mjr Henryk Dobrzański tworzył własną organizację konspiracyjną w terenie. Na bazie siatki dywersji pozafrontowej budowanej w 1939 r. na obszarze Dowództwa Okręgu Korpusu nr VIII i Wolnego Miasta Gdańska powstała w listopadzie 1939 r. organizacja pod nazwą „Grunwald”. Porucznik Józef Dambek, przedwojenny oficer dywersji pozafrontowej, utworzył pod koniec grudnia 1939 r. w Czarlinie Tajną Organizację Wojskową „Gryf Kaszubski”. Członkowie dywersji pozafrontowej i Związku Strzeleckiego we wrześniu 1939 r. powołali w Krakowie do życia Organizację Orła Białego (najpierw Związek Orła Białego), na czele której stanął mjr Kazimierz Kierzkowski. Miała ona ambicje ogólnopolskie. Związki Organizacji Orła Białego powstały następnie w Kielcach, Radomiu, Skarżysku-Kamiennej, Sandomierzu, Częstochowie, Zagłębiu Śląskim oraz w województwie krakowskim. Od połowy października organizacja utrzymywała kontakt z SZP i wkrótce weszła w skład ZWZ, a jej kadry wzmocniły pion Związku Odwetu.

Większość organizacji, które kontynuowały działalność w następnych latach okupacji, znalazła miejsce w strukturach Polskiego Państwa Podziemnego. Podwaliny tego systemu dała organizacja o charakterze wojskowo-politycznym założona tuż przed kapitulacją Warszawy – Służba Zwycięstwu

Jedną ze znaczniejszych organizacji wywiadowczo-dywersyjnych, które powstały na bazie zawiązków sieci dywersyjnej utworzonych wcześniej przez Oddział II Sztabu Głównego WP, była Tajna Organizacja Wojskowa, dowodzona przez mjr. Jana Mazurkiewicza. W 1940 r. nawiązała ona kontakty z ZWZ, utrzymując jednak charakter organizacji samodzielnej. Współpraca była prowadzona za pośrednictwem szefa Związku Odwetu mjr. Franciszka Niepokólczyckiego.

Od października do grudnia 1939 r. powstały: Tajna Armia Polska, założona przez mjr. Jana Włodarkiewicza, przy współpracy m.in. z Witoldem Pileckim, grupująca wojskowych oraz działaczy chrześcijańsko-społecznych i studentów Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie; „Miecz i Pług” – utworzony przez grupę przedwojennych wojskowych oraz działaczy chrześcijańsko-narodowych (ks. Leon Peplau i Albin Białobrzewski); Związek Odbudowy Rzeczypospolitej (Tadeusz Żenczykowski), utworzony z inicjatywy byłych działaczy Związku Młodzieży Demokratycznej i młodszych polityków sanacyjnych; Zbrojne Wyzwolenie (Andrzej Petrykowski), rekrutujące członków spośród powstańców śląskich oraz przedwojennego Stronnictwa Demokratycznego; Organizacja Wojskowa Związek Jaszczurczy (Władysław Marcinkowski), założona przez środowisko przedwojennego ONR ABC; Polska Niepodległa, utworzona przez pracowników Zarządu Warszawy i podporządkowanych mu jednostek organizacyjnych oraz byłych członków ochotniczych batalionów robotniczych broniących stolicy we wrześniu 1939 r. (Józef Suliński); Polski Związek Wolności, utworzony w Warszawie przez przedwojennych członków Partii Narodowych Socjalistów i Narodowego Stronnictwa Pracy, byłych pracowników Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej oraz żołnierzy 36. Pułku Piechoty Legii Akademickiej (Antoni Szadkowski); Muszkieterzy („Mu”, „Nurki”), organizacja o charakterze wywiadowczym, do której należało wielu młodych oficerów służby zawodowej i rezerwy oraz osoby wywodzące się ze środowisk technicznych (inż. Stefan Witkowski); Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa, utworzona przez członków sekcji młodych warszawskiego Klubu Demokratycznego oraz członków harcerskiego Koła Instruktorów im. Mieczysława Bema (Juliusz Dąbrowski); organizacja „Pobudka”, założona przez działaczy przedwojennego Ruchu Narodowo-Radykalnego „Falanga” (adwokat Witold Rościszewski).

Sikorszczycy w ruchu oporu

Aspiracje do odtworzenia wojska w podziemiu przejawiało wówczas co najmniej kilka dużych organizacji konspiracyjnych, z których dwie powoływały się na mandat gen. Władysława Sikorskiego. Generał, opuszczając kraj we wrześniu 1939 r., upoważnił do tworzenia organizacji konspiracyjnej płk. Witolda Ignacego Orzechowskiego „Longinusa”. Na podstawie tych ustnych ustaleń płk Orzechowski w Osmolicach pod Kockiem zawiązał Organizację Wojskową. Jej trzon stanowili żołnierze Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Polesie” gen. Franciszka Kleeberga. Utworzono sześć okręgów, skupiających na początku 1940 r. wiele organizacji i grup wojskowych: organizację strażacką „Skała”, Zbrojne Wyzwolenie, Związek Polski Niepodległej, Związek Podoficerów Rezerwy, część przedwojennej Pomocniczej Służby Kobiet.

Pułkownik Orzechowski nawiązał bliski kontakt z inż. Ryszardem Świętochowskim – przywódcą Centralnego Komitetu Organizacji Niepodległościowych, który usiłował skupić polityczne grupy konspiracyjne związane z gen. Sikorskim (próba reaktywowania w podziemiu Frontu Morges). Centralny Komitet Organizacji Niepodległościowych aspirował do roli ośrodka porozumiewawczego konspiracji polskiej, konkurencyjnego wobec SZP, a później ZWZ. W skład Komitetu weszły m.in.: Chłopska Organizacja Wolności „Raclawice”, Gwardia Obrony Narodowej, Muszkieterowie, Organizacja Wojskowa – Kadra Bezpieczeństwa, Organizacja Wojskowa „Wilki”, Stronnictwo Pracy, Tajna Armia Polska, Zbrojne Wyzwolenie, Związek Czynu Zbrojnego. W listopadzie 1939 r. Świętochowski i Orzechowski otrzymali pisemne upoważnienia Sikorskiego, już jako premiera rządu, ustanawiające ich jego pełnomocnikami do spraw politycznych i wojskowych. Sikorski,

traktując Centralny Komitet Organizacji Niepodległościowych i Organizację Wojskową jako załączek przyszłego swojego stronnictwa w wolnej Polsce, wspierał obie grupy finansowo. Po aresztowaniu w maju 1940 r. inż. Świętochowskiego, a w czerwcu inż. Orzechowskiego działalność Komitetu przed końcem roku wygasła.

Inną organizacją wspieraną przez Sikorskiego był Związek Czynu Zbrojnego, utworzony przez mjr. Franciszka Znamirońskiego „Profesora Witolda” na bazie 1. batalionu 1. Pułku Obrony Pragi, batalionu sztabowego Ministerstwa Spraw Wojskowych oraz junackich hufców pracy Ministerstwa Spraw Wojskowych. Organizacja nawiązywała nazwą do utworzonego w 1908 r. we Lwowie konspiracyjnego Związku Walki Czynnej. Oficjalnie gen. Sikorski zalegalizował ją w lutym 1940 r., zalecając ścisłą współpracę z Organizacją Wojskową „Longinusa”. Związek Czynu Zbrojnego liczył kilka tysięcy żołnierzy skupionych w czterech okręgach (Warszawa, Lublin, Kielce, Kraków) i trzech podokręgach (Nowy Sącz, Łódź i Częstochowa). W 1940 r. nastąpił podział organizacji (część przeszła do Związku Walki Zbrojnej, inni do Polskiej Organizacji Zbrojnej, pozostali do Konfederacji Zbrojnej).

Konspiracja partyjna

Znacznie większe powodzenie w tworzeniu struktur ogólnopolskich uzyskały organizacje wojskowe powołane przez główne ugrupowania polityczne – Polską Partię Socjalistyczną, Stronnictwo Narodowe i Stronnictwo Ludowe.

Stronnictwo Narodowe było pierwsze. Decyzja o tworzeniu organizacji wojskowej zapadła 13 października 1939 r. na spotkaniu członków Komitetu Głównego i Zarządu Głównego SN. Organizacja podlegająca Wydziałowi Wojskowemu Zarządu Głównego SN początkowo funkcjonowała pod nazwą Armia Narodowa, później Organizacja Wojskowa Stronnictwa Narodowego i Narodowe Oddziały Wojskowe, a od lipca 1941 r. jako Narodowa Organizacja Wojskowa. Utworzono pełną strukturę terenową z okręgami: Stołecznym, Warszawa-Ziemską (województwo), Radom, Kielce, Lublin, Rzeszów (Centralny Okręg Przemysłowy), Białystok, Kraków, Częstochowa, Wilno, Zagłębie-Śląsk, Cieszyn-Podhale, Lwów, Siedlce (Podlasie), Łódź, Poznań, Pomorze, Kujawy, podokręgi Nowogródek i Opole oraz ośrodek na Węgrzech. Najsilniejsze wpływy organizacja miała na Mazowszu, Lubelszczyźnie, w Wielkopolsce i Małopolsce.

Decyzję o powołaniu pionu wojskowego PPS-WRN, czyli Gwardii Ludowej, podjęto najprawdopodobniej na konferencji w podwarszawskim Helenowie 19 listopada 1939 r. Organizacja ta od samego początku współpracowała z SZP. Konsekwencją tego było formalne podporządkowanie Gwardii Ludowej wiosną 1940 r. Związkowi Walki Zbrojnej. Do końca 1939 r. zorganizowano dziesięć zgrupowań Gwardii Ludowej: Warszawa, Warszawa-Podmiejska, Lublin, Radom, Kielce, Kraków, Rzeszów, Śląsk, Łódź i Pomorze. Dwa ostatnie, po wysiedleniach ludności z ziem włączonych do Rzeszy i licznych aresztowaniach, zostały rozwiązane. Każdy z okręgów WRN organizował swój batalion. Od 1940 r. podlegały one Komendzie Głównej Gwardii Ludowej, na której czele stał Kazimierz Pużak.

Stronnictwo Ludowe (Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego „Roch”) początkowo nie zamierzało tworzyć

własnej organizacji zbrojnej. Obawa przed utratą wpływów na wsi, na której teren wkraczały inne organizacje (ZWZ i w mniejszym stopniu NOW – co skutkowało licznymi konfliktami na tle ideowym), wpłynęła na podjęcie decyzji o powołaniu w sierpniu 1940 r. „Straży Chłopskiej”, czyli „Chłostry” (wiosną 1941 r. przemianowanej na Bataliony Chłopskie). Na jej czele stanął Franciszek Kamiński. Utworzenie własnej organizacji skutkowało masowym przechodzeniem do niej ludowców z szeregów ZWZ, co wywołało ostry sprzeciw Komendy Głównej ZWZ. Struktura terytorialna, oparta na przedwojennym podziale administracyjnym, objęła cały obszar II RP (z wyjątkiem Wileńszczyzny, Nowogródzczyzny, Polesia i Pomorza).

Od SZP do Związku Walki Zbrojnej

Większość organizacji, które kontynuowały działalność w następnych latach okupacji, znalazła miejsce w strukturach Polskiego Państwa Podziemnego. Podwaliny tego systemu dała organizacja o charakterze wojskowo-politycznym założona tuż przed kapitulacją Warszawy – Służba Zwycięstwu Polski. 26 września 1939 r., po odprawie dowódców wielkich jednostek i odcinków obrony Warszawy zwołanej przez gen. Juliusza Rómmla, na której zapadła decyzja o kapitulacji stolicy, jego zastępca gen. Michał Tokarzewski-Karaszewicz przedstawił projekt utworzenia tajnej organizacji wojskowej. 27 września 1939 r., dzień przed kapitulacją, gen. Rómmel jako najstarszy stopniem oficer, na podstawie pełnomocnictw Naczelnego Wodza przywiezionych do Warszawy przez mjr. Edmunda Galinata, upoważnił gen. Tokarzewskiego-Karaszewicza do zorganizowania zbrojnego oporu na terenie kraju.

Służba Zwycięstwu Polski skupiała początkowo około czterdziestu oficerów. Do końca roku uformowały się Komenda Główna i niektóre dowództwa terenowe. Tokarzewski-Karaszewicz, organizując SZP, zmierzał do stworzenia centralnego ośrodka dyspozycyjnego, któremu zostałyby podporządkowane zarówno wojskowa, jak i społeczno-polityczna działalność konspiracyjna w okupowanej Polsce, a który jednocześnie pełniłby funkcję krajowej ekspozytury rządu. Podstawowymi celami organizacji miały być walka z najeźdźcami i stworzenie tymczasowej władzy podziemnej. Do udziału w pracach SZP wezwano cały naród, bez względu na różnice przekonań i przynależność polityczną. Zasadniczą formę działalności SZP miała stanowić walka zbrojna. W pierwszej fazie miały to być działania dywersyjno-sabotażowe, w końcowej – podjęcie jawnej walki powstańczej w momencie ofensywy aliantów.

Na czele SZP stał Dowódca Główny i działająca przy jego boku Główna Rada Polityczna (Rada Główna Obrony Narodowej), grupująca przedstawicieli najważniejszych polskich partii politycznych. Jednym z zastępców komendanta SZP został – jako komisarz cywilny przy SZP – lider PPS Mieczysław Niedziałkowski. Do jego obowiązków należały m.in. kierowanie życiem społecznym oraz przygotowanie administracji wojskowej na okres walk jawnych.

Powstanie w kraju SZP zostało przez gen. Sikorskiego i członków jego gabinetu źle przyjęte. Podnoszono, że na jej czele stanęli jego przeciwnicy, legionieści-piłsudczycy – i wymowy tego nie osłabiła bynajmniej okoliczność, że gen. Tokarzewski-Karaszewicz przed wojną z uwagi na sympatyzowanie z opozycją został zepchnięty w wojsku na drugorzędne stanowisko, a poza tym, że Główna Rada Polityczna składała się

wyłącznie z przedstawicieli stronnictw opozycyjnych w stosunku do sanacji. Postanowiono, jak to określił Stefan Korboński, „urwać łeb hydrze” i rozwiązać SZP, a na jej miejsce powołać do życia Związek Walki Zbrojnej, dowodzony przez komendanta głównego gen. Kazimierza Sosnkowskiego, który stanął również na czele Komitetu Ministrów dla Spraw Kraju. Polskę podzielono na sześć samodzielnych obszarów. Każdy z nich miał być dowodzony z zagranicy. Ponieważ ZWZ miał być organizacją czysto wojskową, rząd przewidział powołanie w kraju oddzielnej sieci cywilnych odpowiedników władz wojskowych w postaci „mężów zaufania”, względnie delegatów rządu – również dyrygowanych wprost przez rząd z Angers. Te decyzje w praktyce oznaczały kres funkcjonowania SZP. Jej dorobek nie został jednak utracony, bo to na jej bazie od początku stycznia 1940 r. przystąpiono do organizowania Związku Walki Zbrojnej.

Generał Tokarzewski-Karaszewicz był człowiekiem o horyzontach i zainteresowaniach wykraczających daleko poza jego zawód wojskowy, stąd doskonale rozumiał, że polska racja stanu wymaga centralnego kierownictwa wojskowego i cywilnego w kraju. Zarządzenia Naczelnego Wodza demontujące SZP były oczywistym nonsensem organizacyjnym i bieg wydarzeń przyznał rację dowódcy SZP. Wypracowany w ciągu następnych lat system organizacji podziemia wojskowego i politycznego, który złożył się na fenomen Polskiego Państwa Podziemnego, nie był niczym innym niż realizacją celu nakreślonego przez gen. Tokarzewskiego-Karaszewicza – zorganizowania jednolitego kierownictwa w okupowanym kraju. Nie przypadkiem więc za symboliczny początek Polskiego Państwa Podziemnego przyjmujemy dziś 27 września 1939 r., dzień, w którym powstała Służba Zwycięstwu Polski.

Tekst pochodzi z numeru 11/2019 „Biuletynu IPN”

COFNIJ SIĘ